

Срећко М. Петровић

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд

ЗЛАТНО ТЕЛЕ ИЛИ КУЛТ БОГУ?

О ПОИМАЊУ КУЛТУРЕ КОД НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА

DOI 10.5937/kultura2379007P

УДК 27-662:008

271.222(497.11)-722.52-36:929

Оригиналан научни рад

Датум пријема: 17. 3. 2023.

Датум прихватања: 1. 6. 2023.

Сажетак: У чланку се разматра да ли је Николај Велимировић културу смањирао некомјачибиљном са хришћанским вероучењем и хришћанским схваћањима уопште. Тврдње да је Николај Велимировић одбацивао културу срећу се у литератури. Овакве оцене засноване су најпре на читању књижевноисторички описане Николају Велимировићу, објављене под насловом *Говори српском народу кроз тамнички прозор*, у којој аутор културу критикује необично оштро и реско. Међутим, истоје и друга Велимировићева дела, за која је његово ауторство извесно, у којима се читању културе пристаје на другачији начин.

Кључне речи: Николај Велимировић, хришћанство, култура, *Говори српском народу кроз тамнички прозор*

УВОД

Питању поимања појма културе и рецепције културе код Николаја Велимировића у литератури је приступано углавном у кључу одређених идеја које се могу пронаћи у једној публикацији објављеној тридесетак година после његовог упокојења. Наиме, у књизи објављеној под насловом *Говори српском народу кроз тамнички прозор*, штампаној најпре у Химелстиру 1985. године,¹ која је према уводној напомени приређивача састављена од Велимировићевих рукописа насталих током Другог светског рата, за време његовог заточеништва у злогласном логору Дахау,² и која је већ годину дана касније објављена и у

1 Велимировић, Н. (1985) *Говори српском народу кроз тамнички прозор [из логора Дахау]*, Химелстир: Српска православна епархија за Западну Европу.

2 Трифуновић, Л. Уместо предговора, у: Велимировић, Н. (1985) *Говори српском народу кроз тамнички прозор [из логора Дахау]*, Химелстир: Српска православна епархија за Западну Европу, стр. 5–7.

Сабраним делима Николаја Велимировића, у последњем, 13. тому,³ налазе се одређене критичке мисли у којима се култура уопштено вреднује негативно — европска култура чак у потпуности негативно. Аутор овог дела претендује да наступа са позиција хришћанског мислиоца, те хришћанској вери и хришћанском етосу супротставља како културу у целини тако и културни развитак уопште, као и плодове овог развитка — било да је реч о научном напретку, друштвеном уређењу, цивилизацијским тековинама попут хигијене, водоводне инфраструктуре, купатила, итд.

Постоји више различитих издања поменутог дела. Химелстирско издање садржи 82 поглавља. У једном издању које се појавило у Линцу нека поглавља химелстирског издања су скраћена а нека потпуно изостављена, те ово издање садржи укупно 76 поглавља.⁴ Постоји и издање које садржи 81 поглавље,⁵ и многа друга, објављена како код црквених тако и код комерцијалних издавача. Ово дело постало је веома популарно и читано, те је штампано у необично високим тиражима и у значајном броју издања — само у каталогу Народне библиотеке Србије евидентирано је преко 40 различитих издања.⁶ Ово дело такође постоји и у преводима на друге језике — нпр. руски,⁷ румунски,⁸ грчки,⁹ украјински,¹⁰ итд.

3 Уп. Велимировић, Н. (1986) *Сабрана дела*, том XIII, Химелстир: Српска православна епархија западноевропска, стр. 181–350. Дело је прештампавано и у каснијим издањима *Сабраних дела* Николаја Велимировића, закључно са најновијим издањем — уп. Велимировић, Н. (2016) *Сабрана дела*, том XIII, Шабац: Манастир Светог Николаја Соко, стр. 181–350. У наставку овог рада ћемо на издање *Сабраних дела* из 2016. године указивати скраћеницом *СД*.

4 [Велимировић], Н. (2000) *Кроз ѿамнички ѱрозор*, Линц: Православна црквена општина Линц.

5 [Велимировић], Н. [2011] *Речи србском народу кроз ѿамнички ѱрозор (из лоѿора Дахау)*, уредили Живковић, С. и Перовић, Ж., Дивљана: Знамење.

6 Постоје и друга издања која се на налазе у овом каталогу, будући да постоје домаћи издавачи који нити каталогизују своје публикације нити депонују обавезне примерке у Народну библиотеку; поред њих, постоје и издања штампана у иностранству.

7 Постоје бар два различита превода ове књиге на руски језик: Велимировић, Н. (2006) *Сквозь тюремное окно. Послания сербскому народу из концлагеря Дахау*, Москва: Свято-Троицкая Сергиева лавра; такође и Велимировић, Н. (2018) *Сербскому народу — из окна темницы*, пер. Фонов, С. П., Москва: Новое Небо. Оба превода имала су већи број поновљених издања.

8 Упоредити: Velimirovici, N. (2007) *Prin fereastra temniței*, trad. Gurgu, I., Gurgu, S., București: Predania. Овај превод на румунски језик објављен је у неколико поновљених издања, а такође и код других издавача и са мало проширеним насловом (*Prorociri despre vremurile noastre prin fereastra temniței*).

9 Упоредити: Βελιμιροβιτς, Ν. (2012) *Μέσα από τό Παράθυρο τής Φυλακής. Μηνύματα στο λαό, Θεσσαλονίκη: Ὁρθόδοξος Κυψέλη*. Поменути превод такође је штампан у неколико поновљених издања.

10 Упоредити: Веліміровић, М. (2016) *Крізь тюремне вікно. Послання сербському народу з концтабору Дахау*, пер. та підгот. до друку Бадікова, Н. О., богосл. ред. Бліщ, Ф., Львів: Н. О. Бадікова.

Сходно таквој експлозији издавања овог дела, разложно је претпоставити како је могуће да је ово дело, поставши својеврсни Велимировићев бестселер, извршило снажан утицај на рецепцију мисли Николаја Велимировића у јавности, између осталог и у погледу његових ставова по питању културе.

Читање Николаја Велимировића у својеврсном антикултурном кључу посведочено је најпре у домаћој црквеној периодици, још током деведесетих година прошлог века — неколико година по објављивању дела *Говори српском народу кроз ѿамнички ѿрозор*. Иницијално је у црквеним круговима критичко читање ове књиге изостало, и почетни приступ је био свакако апологетски — укратко, епископ Николај осетио је и искусио сву трагику европске културе, прозreo је и сагледао у потпуности, и увидевши дијаболичну димензију културе, он је у својим беседама разобличава.¹¹

С друге стране, критичари Николаја Велимировића, ослањајући се на поменути публикацију и на нешто другачије антикултурно читање Велимировићевих дела, протумачили су га на свој начин и — без озбиљнијег освртања на његова друга дела — Велимировићево стваралаштво у целисти оценили као антицивизацијско, назадно, конзервативно — укратко као уперено против вредности грађанског и демократског друштва.¹²

Оваква критика Велимировићевог стваралаштва иницирала је критичкији приступ и у црквеним круговима, те су се јавила и избалансиранија тумачења,¹³ а потом и одређене оградe, као и сумње у аутентичност овог дела.¹⁴ Међутим, сва

11 Упоредити: нпр. Радовић, А. (1991) Богољубац и народољубац, *Глас Цркве: часопис за хришћанску културу и црквени животи*, 19/VII, бр. 3, Шабац: Свештенско Епархије шабачко-коваљевске, стр. 39–44: 41–43; Комненић, М. (1991) Сва нам је земља Лелић, *Глас Цркве: часопис за хришћанску културу и црквени животи*, 19/VII, бр. 3, Шабац: Свештенско Епархије шабачко-коваљевске, стр. 48–50.

12 Упоредити: нпр. Ђорђевић, М. (1996) Povratak propovednika, *Republika: glasilo građanskog samooslobođanja* VIII, br. 143–144 (1–31. jul 1996.); Byford, J. (2005) *Potiskivanje i poricanje antisemitizma: sećanje na Vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj kulturi*, prev. Orlović, M., i Nikolić, Lj., Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str. 28–30. У протеклих двадесетак година ово је владајући наратив: Николај Велимировић је хришћански радикал. Од новије литературе, уп. нпр. Lis, J. A. (2019) *Antiwestliche Diskurse in der serbischen und griechischen Orthodoxie: zur Konstruktion des "Westens" bei Nikolaj Velimirović, Justin Popović, Christos Yannaras und John S. Romanides*, Berlin: Peter Lang.

13 Упоредити: Јанић, Ђ. Ј. (1994) *Хаџија вечности*, Библиотека Пут, књ. 6, Београд: Храст, стр. 102–108; уп. такође Биговић, Р. (1998) *Ог Свечовека до Бојочовека: хришћанска филозофија Владике Николаја Велимировића*, Београд: Рашка школа, стр. 371–372.

14 Упоредити: Ristić, S. (2009) Protosindel Jovan Ćulibrk: Izraelci nas odlično razumeju, *Jevrejski pregled* XVIII (LV), br. 2, februar 2009 / ševat / adar 5769, Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije, str. 6–8: 7; Petrović, S. (2020) Is Nicholai Velimirovich the Author of the Book Words to the Serbian People Through the Dungeon Window?, *Philotheos* 20, No. 2, Belgrade: Gnomon Center for the Humanities, pp. 260–303, <https://doi.org/10.5840/philotheos202020217>; Cvetković, V. (2021) The Freedom from Passions and the Freedom for All: St Nicholai Velimirović on

је прилика да до истраживања које би између осталог подразумевало евентуално графолошко испитивање изворника – уколико је исти сачуван¹⁵ – а такође и друге методе утврђивања ауторства, питање аутентичности овог дела остаје отворено.

КУЛТУРА НАСПРАМ ХРИШЋАНСТВА

Идеја хришћанске културе не среће се у делу *Говори српском народу кроз шамнички ѝрозор*. Оцена европске културе као паганске и антихришћанске у поменутој збирци беседа приписаних Николају Велимировићу је недвосмислена. Погледајмо, наиме, шта за аутора речи упућених српском народу кроз тамнички прозор представља култура.

Култура представља збир свих зала. Као ново незнабоштво, ново идолопоклонство, култура заслужује да јој се посвети одређени антикултурни молитвени дан; молитва против културе не само да је оправдана – то је хришћанска потреба. Никада „свесни и паметни народ” није потребовао културу; верујући људи имали су другачије потребе, и од Бога су у молитви тражили нешто сасвим другачије. Сада је дошло време да се хришћани бране од културе – да од Бога потраже заштиту од културе. Хришћани су се Богу обраћали кроз молитве и у црквеном искуству развила су се различита молитвена последовања – „против злих духова, против сатане и његових слугу, против нашествија иноплеменика, против јеретика и безбожника, против агарјана и варвара, против црви и гусеница, против змија и скакаваца, против злих ветрова и поплава – само што у ред ових одбранбених молитава још није званично уврштена још молитва Богу против културе и цивилизације”. Није званично – али можда ће млађа покољења доживети да се таква молитва озваничи:

„И то неће бити никакво чудо ако Црква пропише молитву против културе као збира свих зала. Јер кад има молитву против гордости, и против мржње и дивљаштва и безбоштва и кривоверства и насиља и грабежи и свакога богохулства и свакога нечовештва, зашто не би имала молитву против културе као збира свих тих зала? Не само да би таква молитва била и оправдана и потребна, него мислимо да би требало одредити један државни молитвени дан у години, кад ће се сав народ са својим старешинама молити Богу и Господу да га спасе од културе.

Јер култура је ново незнабоштво, ново идолопоклонство.”

(Кроз *шамнички ѝрозор*, беседа VIII)

Појам културе састоји се у поштовању твари и служењу њој. Смртни богови и обожена природа последња су станица западног човечанства „у незадржаном и вековном срљању са висина Христових у тартар сатанин” (Кроз *шамнички ѝрозор*, беседа XVI).

Democracy, *Nicholai Studies* I, No. 1, Belgrade: Christian Cultural Centre ”Dr Radovan Bigović,” pp. 53–80: 69–72, <https://doi.org/10.46825/nicholaistudies/ns.2021.1.1.53-80>.

15 Упоредити: Petrović, op. cit., pp. 272–277, 287, 292.

У том контексту, одрицање од културе заправо је суштинско питање које се директно тиче хришћанског идентитета. Култура је нови Вавилон, отпадништво од Христа, пропаст и отпадија, те хришћани не могу с културом:

„Питање је за нас од животне важности: хоћемо ли и даље са Вавилоном или са Христом? Хоћемо ли са културом или са Богом и душом?”

(Кроз *шамнички ѝрозор*, беседа XX)

Крштени Европљани повели су се за папским и лутеранским јересима и направили веома мудрим мимо Христа, презревши православне хришћане као немудре и некултурне; међутим, на њима се обистинила реч Апостола Павла, јер кад су се правили мудрима, полудеше (Рим. 1, 22). Европљани су одбацили духовну мудрост хришћанску, и обукли се у телесну и светску мудрост, која је сва у горделивности и злоби (Кроз *шамнички ѝрозор*, беседа XVI).

Модерни безбожници, нови идолопоклоници позивају на клањање култури. Сви они који су се одазвали томе позиву, умрли су постиђени и разочарани (Кроз *шамнички ѝрозор*, беседа XXIII). Европа се хвали културом; Срби никад у историји својој нису се хвалили културом (Кроз *шамнички ѝрозор*, беседа XXX). Европљани су, пак, идолопоклоници културе:

„Што је златно теле било за Израил у пустињи, то је Култура за нови Израил тј. за крштену Европу.”

(Кроз *шамнички ѝрозор*, беседа LXIV)

Чак је и „европска религија” — односно (западно)европско хришћанство — скупа са науком и философијом и уметношћу затрована смрадним мирисом културе:

„Као што рибар из блатњаве реке мирише на блато, тако и сва култура европска, са науком њеном и философијом и уметношћу и религијом и васцелом културом — сва мирише на блато, на земљу, на прашину...”

(Кроз *шамнички ѝрозор*, беседа LXXIX)

Интересантно, култура о којој се у *Говорима српском народу кроз шамнички ѝрозор* говори са, условно речено, уважавањем јесте култура Индије и Кине, старог Египта итд.

„Неки пак, народи као Индијани и Кинези имају културу много лепшу, разрађенију и утанчанију, од европске културе, због чега они и мрзе и презиру европску културу.”

(Кроз *шамнички ѝрозор*, беседа XXXII)

„Да никакви напори људски нису били у стању скинути вео са највећих тајни живота, сведоче нам јасно многобожачки Мисир, Индија и Китај, три најкултурније земље у свету.”

(Кроз *шамнички ѝрозор*, беседа XXX)

„Многобоштво и идолопоклонство у Индији и Китају далеко је блаже и благородније него школско многобоштво и идолопоклонство у Европи, двадесет столећа

после крштења Дионисија Ареопагита у Атини и првих Христових следбеника у средњој и западној Европи. Европа наших дана то је Вавилонска кула у највећем обиму.”

(Кроз шамнички њрозор, беседа LXV)

Међутим, свака култура има исту судбину – култура једноставно води у пропаст, и по томе се европска култура у суштини не разликује ни од иједне друге културе:

„Јер европска култура доживеће ону исту судбину ко ју је имала свака људска култура. Тамо камо је отишла заиста велика култура египатска, па феничанска, па халдејска, па персијска, па јелинска и римска, тамо ће отићи и безгласно се изгубити и култура европска.”

(Кроз шамнички њрозор, беседа VII)

Изабрани наводи о култури из књиге која је постала оквир за разумевање Николаја Велимировића нису и једини који се налазе у поменутој књизи, али смо трамо да у довољној мери илуструју начелни став по питању културе којег се држи аутор овог дела.

Но, да ли је, с друге стране, у стваралаштву Николаја Велимировића приступ питању културе сагласан наведеним примерима?

Уверени смо да ово питање заслужује пажњу, и да би му требало приступити кроз истраживање извора.

Упркос оценама Николаја Велимировића као мрзитеља културе која се среће у литератури, уколико се окренемо његовим изворним делима, која је он под својим именом објавио током свог живота, перспектива се радикално мења. С једне стране, код Велимировића постоји критичко поимање културе у контексту савременог растакања хришћанског идентитета, у контексту позитивистичке културе сцијентизма, културних претпоставки идеологија 20. века итд. Међутим, његове опаске које се тичу културе овде никако нису искључиве — оне се једноставно дотичу оних аспеката савремене културе или културне историје који се разилазе са хришћанским погледом на свет. С друге стране, култура може да буде и нешто позитивно и вредно, каже Николај, како показују његови оригинални радови. У редовима који следе понудићемо један хронолошки приказ приступа питању културе у аутентичним делима Николаја Велимировића. Будући да је опус Епископа Николаја веома волуминозан,¹⁶ а у одређеном смислу такође и

16 Издање његових *Сабраних дела* садржи око 10 хиљада страна; ово издање, међутим, није потпуно – постоји још значајан број његових радова који нису укључени у *СД* — између осталог неколико књижица, и на десетине и десетине (вероватно и стотине) чланака и краћих списа. Додатно, постоји веома обимна архивска и епистолярна грађа, за сада врло слабо истражена – уп. Петровић, С. (2020) Пар узгредних напомена о проучавању наслеђа Владике Николаја Велимировића: неки истраживачки проблеми, *Теолошки њопеди* LIII, бр. 3, Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, стр. 827–832; 828–830, <https://doi.org/10.46825/tv/2020-3-827-832>.

веома разуђен,¹⁷ као прелиминарни увид за евентуалну будућу исцрпнију студију одабраћемо тек неколико упечатљивих параграфа.

ХРИШЋАНСКО ВИЂЕЊЕ КУЛТУРЕ КОД НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА

Према Велимировићевим увидима сабраним у делу које је објављено 1912. године,¹⁸ хришћанство не одбацује цивилизацијске тековине априори. Христос није негација „ни хуманости, ни науке, ни просвећености, ни културе, ни напретка, изузев случаја само, кад ове речи означају лаж и притворство”.¹⁹

Постоји полукултура, лажна култура, али постоји и аутентична култура. Србија осећа глад „за правом, истинском културом”, за оном културом која не чини унижење но достојанство и понос човечанства.²⁰

Људски род зависи од Бога, и немогуће је замислити човечанство и историју и културу човечанства без Бога. Бог је покретач и историје и културе, и културна историја човечанства резултат је синергије Бога и човека. „Име Божје уписано је крупним и црвеним словима у историји и култури човечанства.”²¹

Омладини Велимировић поручује како је култура неопходна. Бог није створио људе са жељом да они кроз све време свога битисања на земљи остану у примитивној простоти и монотоности живота, искључиво као пастири и земљорадници, но да се развијају и усавршавају. Култура значи страдање, али значи и радост: „радост у изналажењу, радост у стварању, радост у надметању, радост у зидању нових форми живота и нових комбинација снага”. Да ли су бољи планински козари и говедари од Х. Келер (*Helen Adams Keller*, 1880–1968) и Р. В. Емерсона (*Ralph Waldo Emerson*, 1803–1882), пита се Велимировић и одговара како нису ни бољи, нису ни срећнији, и додаје: „Шта је боље: један стуб неотесаног камена, или једна камена уметнички израђена статуа? Ја сам за уметнички израђену статуу, ви бирајте! Ја сам за културу, ви бирајте.”²²

У радовима које је објављивао у штампи, Велимировић не одбацује појам културе и културног напретка. Немањићка епоха била је епоха у којој је стварана срп-

17 Ранији истраживачи приметили су како Николај Велимировић није систематичан мислилац, што представља изазов за читање и тумачење његовог целокупног дела; уп. нпр. Djakovic, A., *Fr Nikolaj Velimirović in England (1915–1919): A Theological Response to War, Violence and Evil*, in: *Bishop Nikolaj Velimirović: Old Controversies in Historical and Theological Context*, eds. Svetković, V., and Bakić, D. (2022) Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA — Los Angeles: St. Sebastian Press, 2022, pp. 61–77: 62.

18 Велимировић, Н. (1912) *Беседа њог Гором*, Београд: С. Б. Цвијановић. У питању је збирка беседа јеромонаха Николаја Велимировића изговорених у различитим приликама; дело је објављено и у СД IV, стр. 3–175.

19 Беседа „О Христовој мањини”, СД IV, стр. 69–82: 79–80.

20 Беседа „О будућој срећној отаџбини”, СД IV, стр. 141–153: 145.

21 Беседа „О великом имену”, СД IV, стр. 155–160: 159–160.

22 Беседа „О омладинском песимизму”, СД IV, стр. 161–175: 170.

ска култура, која је „делом оригинална, делом акцептирана”. На дугом периоду страдања сада се, након ослобођења од турске власти, „зида наш период слободе и културе”.²³

Према Велимировићевим речима из збирке која је појавила 1914. године,²⁴ балкански хришћани су се својим дугим трпљењем оснажили и подмладили, и тако „се оспособили за поновну слободу и културу”. Као боголики — саздани по слици и прилици Божијој — они теже „ка једном савршенству моралном и културном, као и сви напредни и недегенерисани народи”.²⁵ Ослобођени од турског ропства, српски хришћани позвани су да на добијеној слободи политичкој зидају слободу Христову, „а на слободи Христовој карактер и културу ове земље”. Карактер и култура српске земље биће демократска и хришћанска. Ослобођени би требало да славе Бога који је чувао ову земљу и који ће је и од сада чувати, „водећи је миру, и култури и срећи”.²⁶

У свом упечатљивом „Сну о словенској религији”, објављеном у истој збирци, Велимировић културу уздиже и чак држи за пут богопознања, и још за алат божанске промисли: „Културом се савлађује и облагорођава природа и свет материјални уздиже у свет духовни. Култура даје душу свакој ствари и повећава душу у човека.”²⁷ „Цела је култура на крају крајева култ Богу. Тај култ стварају и врше и они који верују и они који не верују, — свесно и несвесно, вољно и безвољно.”²⁸

Реформе Петра Великог (1672–1725), његова жеља да руски народ као и он пођу „гигантским кораком даље, напред” кроз усвајање западне културе, чине га „врло великим”.²⁹ И у време царице Катарине II (1729–1796) у Русији је било толико културе да се Волтер (1694–1778) дивио тој земљи, говоривши да светлост свету сада долази са Севера.³⁰ Петров план се потпуно остварио, а већа и значајнија чуда и темељније промене у културном и хуманом смислу нису се десиле нигде, чак ни у Америци, каже Велимировић.

Ратна разарања односе људске животе, и такође уништавају и културно наслеђе, што је варваризам, примећује Велимировић у тексту штампаном у *Српским новинама* на Крфу 1916. године, и вели: „Бесповратно пропадају славна дела

23 Велимировић, Н. (1913) *Наша историја — Видовданске мисли*, *Гласник Православне Цркве у Краљевини Србији* XIV, бр. 12, стр. 210–212 (= *СД IX*, стр. 328–332: 328, 331).

24 Велимировић, Н. (1914) *Изнад греха и смрти: беседе и мисли*, Београд: С. Б. Цвијановић. Реч је о још једној збирци беседа јеромонаха Николаја Велимировића; дело је објављено и у *СД IV*, стр. 234–462.

25 Беседа „Међу Сцилом и Харибдом”, *СД IV*, стр. 261–269: 265–266.

26 Беседа „О слободи”, *СД IV*, стр. 283–289: 289.

27 „Сан о словенској религији”, *СД IV*, стр. 315–325: 322.

28 „Сан о словенској религији”, *СД IV*, стр. 324.

29 Наслов поглавља у Велимировићевој књижици из 1915. гласи „Петар Врло Велики” — уп. Велимировић, Н. (1915) *Усџанак робова*, Жива црква: недељни гласник словенског хришћанства, 2, Њујорк: [б. и.], стр. 7–10 (= *СД III*, стр. 21–45: 27–30).

30 „Петар Врло Велики”, *СД III*, стр. 28.

људскога ума и духа; варварски се ниште научни радови, културни споменици, уметнички узорци, који су хиљаде година трајали и многобројне нараштаје задахњивали и потстицали на бесмртна дела.”³¹

У *Мислима о добру и злу* из 1923. године,³² Велимировић у поглављу под насловом „Стид” описује за какву би се културу определио — за истинску културу која код човека неће сузбијати осећање стида: „Дајте ми културу, која повећава стид ког човека и ја ћу гласати за њу.” Култура која пак уништава стид код човека јесте лажна култура; одлике ове лажне културе јесу притворен стид или бестидна дрскост.³³

Велимировић уважава културне тековине. Словени би за своју просвету и наслеђе требало да буду захвални хришћанској вери. Охрид је, будући место из којег су деловали хришћански мисионари, за Словене колевка „вере, просвете и културе”, каже Епископ Николај у беседи о Св. Јовану Владимиру из 1925. године.³⁴

Култура може бити и јеванђелска, напомиње Николај Велимировић у својим чувеним двотомним *Омилијама* објављеним 1925. године.³⁵ Култура је најпре земаљско благо: „По унутрашњем смислу под земаљским благом разуме се и сва земаљска ученост, земаљска култура и земаљско благородство”. Уколико је ово земаљско благо одвојено од од Бога и Јеванђеља, „заборав једе то благо као мољац; животне недаће и страдања кваре га као рђа, а зли дух га поткопава и краде као сваки лупеж”. Међутим, постоји и небеско благо. Оно обухвата и јеванђелску културу. Сабирати небеско благо значи „богатити свој ум познањем Божјег бића и Божје воље; и богатити своје срце и душу културом и благородством јеванђелским”.³⁶

ХРИШЋАНСКА КРИТИКА САВРЕМЕНЕ ЕВРОПСКЕ КУЛТУРЕ

Код Велимировића свакако поред позитивног поимања културе постоји и критика негативних аспеката културе уопште, и нарочито европске културе. Култура, свакако, није нужно лоша. Није ни добра сама по себи — каква ће бити култура

31 [Велимировић, Н.] (1916) Ускрс у туђини, *Српске новине* LXXXIII, бр. 2 (10. април 1916), Крф: Државна штампарија Краљевине Србије, стр. 1–2: 1 (= *СД* IX, стр. 156–158: 156).

32 Велимировић, Н. (1923) *Мисли о добру и злу*, Београд: Полет. Ова збирка Велимировићевих кратких осврта и афористичних поука објављена је и у *СД* IV, стр. 491–585.

33 „Стид”, *СД* IV, стр. 577.

34 Велимировић, Н. (1925) Беседа о светоме краљу Јовану Владимиру. Држана на Крстопоклону недељу у београдској Саборној цркви, *Хришћански животи: месечни часопис за хришћанску културу и црквени животи* IV, бр. 6, Сремски Карловци: Војислав Јанић, стр. 253–267 (= *СД* VIII, стр. 667–678: 675).

35 Велимировић, Н. (1925) *Омилије на недељна и њразнична јеванђеља. Део први*, Тумачење истине I, Сремски Карловци: Српска Манастирска штампарија; Велимировић, Н. (1925) *Омилије на недељна и њразнична јеванђеља. Део други*, Тумачење истине II, Сремски Карловци: Српска Манастирска штампарија. Ова двотомна збирка Велимировићевих омилија објављена је и у *СД* VI, као једна књига.

36 „Недеља Сиropусна. Јеванђеље о посту”, *СД* VI, стр. 114–122: 121.

зависи од људи. Најпре, ни култура нити некултура саме по себи не штите од промашаја. Грех је непријатељ и културних и некултурних јер их ослабљује, каже Велимировић у својој беседи поводом десетогодишњице ослобођења Панчева: „И културни и некултурни кад год су били прокажени грехом и безакоњем падали су, подједнако лако под јармом завојевача.”³⁷

У књизи објављеној под насловом *Раи и Библија* 1931. године,³⁸ која је постала врло популарна³⁹ — и која је стога између осталог могла значајно утицати на рецепцију Николаја Велимировића као непомирљивог критичара културе, у контексту предвиђања будућих ратова и културних основа европских и светских непријатељстава, критика епископа Николаја усмерава се на антијеванђелске аспекте савремене културе.

Европа је као основу свог живота и своје културе примила хришћанску веру, каже Велимировић; међутим, како је Европа презрела и погазила закон Христов, постала је богоборна и својом охолошћу проузроковала светски рат.⁴⁰

Одрицање од хришћанског наслеђа водило је Европљане ка обоготворењу лажне хуманистичке културе и порицању божанског порекла аутентичне културе: „Одбацивши Бога, који је једини надахнитељ и проузроковач племените културе и душа и тела, безверници су почели обожавати своја сопствена дела и направе, које они називају једном речју — култура.”⁴¹

Таква је култура будаласта, јер се њом људи користе ради самопохвале. Међутим, аутентична култура изграђује се божанским деловањем: „Културу Бог

37 Велимировић, Н. (1928) Беседа у Панчеву, *Време* VIII, бр. 2474 (11. новембар 1928), Београд, стр. 4. Ова беседа прештампана је на више места, и такође објављена као брошура: уп. Велимировић, Н. (1928) Беседа у Панчеву. О прослави 10-годишњице ослобођења Баната, *Гласник: службени лист Српске православне патријаршије* IX, бр. 22, Београд: Свети Архијерејски Синод, стр. 341–344; Велимировић, Н. (1928) Беседа у Панчеву. О прослави десетогодишњице ослобођења Баната, *Брајство* IV, бр. 12, Сарајево: Братство Св. Саве, стр. 183–190; Велимировић, Н. (1928) *Беседа у Панчеву. О прослави десетогодишњице ослобођења Баиша из Банаша*, Сарајево: Братство Св. Саве у Сарајеву. Објављена је и у *СД* IX, стр. 378–384: 381.

38 Велимировић, Н. (1931) *Раи и Библија*, Крагујевац: Штампарија Православне народне хришћанске заједнице (= *СД* V, стр. 177–251).

39 Дело је доживело велики успех, и друго издање ове књиге појавило се већ наредне године: Велимировић, Н. (1932) *Раи и Библија*, 2. издање, Скопље: Графичко-индустријско предузеће Крајничанац. И треће издање изашло је у Скопљу 1932. године — Велимировић, Н. (1932) *Раи и Библија*, 3. издање, Скопље: [Графичко-индустријско предузеће Крајничанац]. Било је још издања: Велимировић, Н. (1940) *Раи и Библија*, 4. издање, Крагујевац: А. Јовановић. Убрзо по објављивању, књига је 1940. г. преведена и на руски: Велимировић, Н. (1940) *Война и Библија*, [Б. м.]: Православно-мисионерское объединение «За Церковь». Недавно је преведена и на немачки језик: Velimirović, N. (2021) *Der Krieg und die Bibel*, übersetzt von Milakovic, D., Wachtendonk: Edition Hagia Sophia.

40 Упоредити: „XVII. Светски рат у светлости библијској”, *СД* V, стр. 225–232: 226–227.

41 Упоредити: „XVIII. Какви су, дакле, узроци будућег рата?”, *СД* V, стр. 232–237: 235.

инспирише, да би кроз њу људске душе изразиле своје господарство над материјалним светом и своју потчињеност и службу Богу.⁴² Јеванђеље је упућено људима и ради културних потреба: да би следујући Јеванђељу и повевши рат не против других већ рат против самих себе, „тим ратом себе укротили, култивисали, смирили, облагородили, и, чак, обожили“.⁴³

ХРИШЋАНСКИ ДОПРИНОС ЕВРОПСКОЈ КУЛТУРИ

У својим „Мисионарским писмима“, објављиваним најпре у периодици током 1932–1934. године,⁴⁴ потом обједињеним у зборник који је дистрибуиран као књига⁴⁵ — која је такође постала веома популарна,⁴⁶ Велимировић се на више места осврнуо на хришћанске аспекте савремене културе.

Варварски и пагански обичаји потиснути су из Европе хришћанском културом пре близу две хиљаде година. Ко жели да обнавља варварске обичаје, „не жели ништа ни културно, ни модерно, ни ново, него једну давно преживљену старудију“.⁴⁷

Савремени предлози за новим моралом промашују мету и заправо падају „ван круга морала, ван круга хришћанства, и ван круга културе“ — морал, хришћанство и култура дакле стоје заједно.⁴⁸ Бити културан не значи ништа лоше. Хришћанском вером надахнути српски народ сматра исто као и културни Енглези — да је поштење најбоље.⁴⁹

Позитивни утицај хришћанства може се пронаћи и у култури. Култура може бити и *свеиша*. Култура није нешто што се нужно супротставља хришћанској вери. Истински смисао културе није противан вери. „Кад се говори о Христу, говори се

42 СД V, стр. 236.

43 Упоредити: „XXI. Јеванђеље и рат“, СД V, стр. 244–248: 247.

44 У три годишта часописа под насловом *Мисионарска њисма*, год. 1, бр. 1 (јануар 1932) — год. 3, бр. 12 (децембар 1934), Охрид — Битољ: Епископ Николај [Велимировић].

45 Велимировић, Н. (1934) *Мисионарска њисма*, [Б. м.: б. и.] (= СД VIII, стр. 15–297).

46 *Мисионарска њисма* била су врло топло примљена код читалаца и штампана су у високим тиражима. Већ 1935. године изабрана писма преведена су на руски: Велимировичъ, Н. (1935) *Мисионерскія писъма о духовной жизни*, Библиотека православног миросозерцања, Берлинъ: «За Церковь». Постоји још превода и новијих издања на руском. Недавно су *Мисионарска њисма* преведена и на грчки (Велимировић, Н. (2008) *Δρόμος δίχως Θεό δέν άντέχεται. Ιεραποστολικές έπιστολές Α΄*, Αθήνα: Έν πλῶ; Велимировић, Н. (2008) *Δε φτάνει μόνο η πίστη. Ιεραποστολικές επιστολές Β΄*, μετ. Πέτσιν, Σ., Σαραγούδας, Ή., Σαραγούδα-Πέτσιν, Ν., Αθήνα: Έν πλῶ), француски (Vélimirovitch, N. (2019) *Lettres missionnaires*, Collection «Grands spirituels orthodoxes du XXe siècle», tr. Mihailovitch, L., Genève: Éditions des Syrtes) и неке друге језике.

47 Упоредити: „49. писмо. Новинару И. Т. који пита: О спаљивању мртваца“, СД VIII, стр. 63–64: 63.

48 Упоредити: „74. писмо. Политичару Н. Н. који пита о политичком моралу“, СД VIII, стр. 91–92: 92.

49 СД VIII, стр. 92.

и о култури у добром смислу ове речи (јер је ова реч до грдила онакажена). Гле, Он је надахнитељ најблагородније и најсветије културе у свету.”⁵⁰

Хришћанска вера преобразила је дивље варварске хорде у племенит и културан свет, и бесмислено је спочитавати јој да је људима донела зло.⁵¹

ХРИШЋАНСКИ ДОПРИНОС СРПСКОЈ КУЛТУРИ

Хришћанство је породило и оплеменило српску културу. Српско светосавље одликује се системом вредности који је установио Свети Сава: „прво Бог па човек, прво човек па онда свет, прво просвећење себе па онда просвећење других, прво садржај па онда израз, прво карактер па онда спољашна култура”.⁵² Стога је узалудно викати о култури ако се не брине о карактеру. Свети Сава се пак држао исправне методологије, и како се старао за народну цркву, тако се старао и за народну културу.

Свети Сава је отац народне просвете и у исто време и „отац народне културе”. Култура је спољашњи уметнички израз народног ума и осећања, примећује Велимировић. Следујући примеру Светог Саве, надахнут њиме, „народ је српски успео да сазда своју савршену националну културу, то јест да дâ савршен израз свога ума и срца у зидарији, у везу и тканини, у песми и причи, у резби и боји, у неисцрпној мудрости, у красоти обичаја и у отмености понашања. Ако се све то назове једном примљеном речју — култура, онда је Свети Сава творац и надахнитељ свеколике наше богате народне културе.”⁵³

Програм Светог Саве био је да српски народ учини светим народом. Тај програм, међутим, није био ограничен на цркву и у богослужбене објекте. Како епископ Николај истиче у једној беседи из 1939. године, Свети Сава није желео само свету цркву „него и свету просвету, свету културу, свету династију, свету власт, свету војску, свету државу, свети народ”.⁵⁴

Мукотрпни ход кроз историју Србину је продубио унутарњи духовни вид; „зеница духа раширила се за виђење Бога у животу људи”, за распознавање смисла, проницање у дубине душа људских, одгонетање загонетних судби и збивања.

50 Упоредити: „203. писмо. Књижевнику С. К.: О домаћину”, *СД VIII*, стр. 220.

51 Упоредити: „253. писмо. Једној сили сарајевској: О „гресима“ народне вере”, *СД VIII*, стр. 263–264.

52 Велимировић, Н. (1935) *Национализам Светиога Саве (предавање одржано на прослави Недеље Православља у Београду 1935. године)*, Књижница Православље, књ. 1, Београд: Удружење српског православног свештенства Архиепископије београдско-карловачке (= *СД IX*, стр. 305–312: 306).

53 *СД IX*, стр. 308.

54 Николић, Н. (1939) Беседа Владике Николаја о Косовској књизи и Косовској науци. О задужбинарству нашега народа, његовом свечарству, преданости вољи Божјој, витештву, милосрђу и нежности, *Правда XXXV*, бр. 12454 (11. јул), Београд, стр. 6. Ова беседа одштампана је и у = *СД IX*, стр. 354–359: 357.

Овај духовни вид нашао је израза „у ономе што је народ рукама својим изградио и што је језиком исказао и што је грлом испевао, а што се једном речју назива народном културом”.⁵⁵

ХРИШЋАНСТВО И КУЛТУРА: МОГУ ЛИ ЗАЈЕДНО ИЛИ НЕ?

У периоду после Другог светског рата, епископ Николај се такође дотицао питања културе, истичући предности хришћанске наспрам антихришћанске културе. У роману *Земља Недођија* из 1950. године,⁵⁶ у којем су узред буди речено приметни и аутобиографски елементи, Николај Велимировић кроз уста Спасе Спасовића изриче похвале плодовима христјанизације, благодарећи којој је српски народ научио ценити личност човека несравњиво више него ствари или „ма какву културу ствари”. Премда су Срби на Балкану затекли јелинску културу, бољу и лепшу од римске, они су ту високу културу сматрали ништавном према Христовој истини. Христјанизовани, они су изградили нову културу, међутим они се нису хвалили „ни својом хришћанском културом”, држећи „дела људска као пролазну праšину у сравњењу са величанством Божије истине, људског личног достојанства и људског карактера”.⁵⁷

На такав народ удариле су изненадно немачке војске – да ли у име културе, пита се Спасовић, и напомиње како је стидно за један велики народ „да отворених очију иде за слепом културом која Бога ружи а трбуху служи”.⁵⁸

У *Живоју Светиој Саве* из 1951. године,⁵⁹ Николај Велимировић, панегирично пишући о делима оца Савиног, великог жупана, потоњег монаха Св. Симеона Мироточивог, хвали његову делатност ради остварења идеала уједињења српског народа и омогућавања културног развоја.⁶⁰

Свети Сава, највећи међу Србима, „беше човек префињене културе и великог знања” [”a man of refined culture and great knowledge”].⁶¹ Према хагиографији коју је написао епископ Николај, Свети Сава није био ускогруди националиста – што је идеја која се провлачи и кроз његов ранији спис цитиран изнад – већ је ценио и друге народе и културе. Не само да је поштовао већ је и прихватао и друге културе.

55 Велимировић, Н. (1940) Огњишта вере у мраку данашњице. – Саборска беседа. Аутентичан текст, *Мисионар* XX, бр. 9–10, Крагујевац: [Православна народна хришћанска заједница], стр. 7–9: 7 (= *СД* IX, стр. 554–557: 554).

56 Велимировић, Н. Д. (1950) *Земља недођија: једна модерна бајка*, Виндзор, Онтарио: Глас канадских Срба (= *СД* XII, стр. 9–57).

57 „Седма ноћ суђења између суботе и недеље”, *СД* XII, стр. 55.

58 *СД* XII, стр. 55.

59 Velimirovich, N. D. (1951) *The Life of St. Sava*, Libertyville: Serbian Orthodox Diocese – The Serbian Orthodox Monastery of St. Sava (= *СД* XII, стр. 423–661; превод на српски: „Живот Св. Саве” (прев. Бабић, Ж. С.), *СД* XII, стр. 663–783).

60 Velimirovich, op. cit., p. 2 („Chapter 1. Nemanja”, *СД* XII, стр. 429; 669).

61 Velimirovich, op. cit., p. 205 („Chapter 41. A Hazardous Journey”, *СД* XII, стр. 633; 769).

На крају свог живота, Светитељ Сава својим сународницима оставља својеврсни аманет препоручујући им да из културног и социјалног живота других народа „изаберу оно што је најбоље и најплеменитије”.⁶²

Уколико није богоборна, сама по себи култура не удаљава се од Бога нити му се некултура приближава, резонује Николај у књизи *Жејве Госјодње* објављеној 1952. године,⁶³ и у још једном измењеном издању 1953. године.⁶⁴ Богу су подједнако добродошли и пастири и тежаци „и врло књижевни и културни људи, који се са истом вером и љубављу односе к Њему”.⁶⁵

У *Дивану*, објављеном 1953. године,⁶⁶ Епископ Николај критикује културу која је богопротивна, слично ранијим критикама. Дехристијанизована култура не умањује људску суровост и себичност, чак је и повећава; таква култура генерише еколошки проблем, експлоатишући природу без стида.⁶⁷ Обезбожене наука и култура не могу дати позитиван допринос човечанству: „Не помаже ништа ни наука ни култура ако се демони оставе на миру да раде шта хоће.”⁶⁸ Таква лажно звана култура — култура позитивизма, прогреса и модернизма — супротставља се хришћанској вери.⁶⁹

На самом крају свог живота, Николај Велимировић потрошио је много времена и уложио много труда како би књиге посвећене хришћанском приступу културним проблемима савременог света угледале светлост дана, што показује његова преписка у вези са издавачким подухватима „Свечаника”, делимично објављена у 13. тому његових *Сабраних дела*.⁷⁰ Епископ Николај је чак писао предговоре за такве књиге: на пример, предговор монографији о етици коју је написао филозоф, правник и историчар културе Јевгениј Васиљевич Спекторски (1875–1951),⁷¹ или предговор за књигу посвећену проблемима савремене културе, коју су написа-

62 Velimirovich, op. cit., p. 213 („Chapter 42. The End of Pilgrimage and of Life”, *СД XII*, стр. 641–642; 773).

63 Велимировић, Н. (1952) *Жејве Госјодње. Од њочейка до краја нашеј времена и до краја*, Књижевни додатак календару „Свечаник”, 2, München: Logos.

64 Велимировић, Н. (1953) *Жејве Госјодње. Од њочейка до нашеј времена и до краја*, 2. допуњено издање, Библиотека „Свечаник”, књ. 9, [Њујорк: б. и.] (= *СД XII*, стр. 205–244).

65 „Пете жетве”, *СД XII*, стр. 229–233: 233.

66 Велимировић, Н. (1953) *Диван: наука о чудесима*, Библиотека „Свечаник”, књ. 6, [Њујорк: б. и.] (= *СД XII*, стр. 101–204).

67 „Диван 14. Јовањски стослов о чудесима”, 60, *СД XII*, стр. 161–178: 170.

68 „Диван 14. Јовањски стослов о чудесима”, 79, *СД XII*, стр. 173.

69 „Диван 14. Јовањски стослов о чудесима”, 88, *СД XII*, стр. 175.

70 Упоредити: *СД XIII*, стр. 697ff.

71 Упоредити: Велимировић, Н., Евгеније Васиљевич Спекторски, у: Спекторски, Е. В. (1953) *Хришћанска етика*, [прев. Борчић, Б.] Библиотека „Свечаник”, књ. 10, München: Dr. Peter Belej, стр. 7–9 (= *СД X*, стр. 95–96). У овом предговору Велимировић између осталог напомиње како је књига „намењена у првом реду школованим људима и студентима” (*СД X*, стр. 95).

ли философи Иван Александрович Иљин (*Иљин*, 1883–1954) и Борис Петрович Вишеславцев (1877–1954).⁷²

Ови Велимировићеви ангажмани једноставно не одговарају предлозима који се налазе у књизи *Речи српском народу кроз ѿамнички ѿрозор*. У поменутој књизи постоји одбацавање целокупне културе, оштра критика према образованим и културним људима, док на супрот овој критици постоји својеврсно величање простог сељачког живота као вредног узора за хришћане. С друге стране, нпр. у делу под насловом *Жејиве Госјодње* и другде Велимировић тврди нешто другачије — да Бог у кога верују хришћани дочекује цело човечанство — сељаке и пастире, као и образоване и књижевне људе високе културе.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Што се тиче критике културе у *Речима српском народу кроз ѿамнички ѿрозор*, својеврсног антикултурног манифеста приписаног Николају Велимировићу, изазовно је читати ове речи у контексту савремених промена парадигми – наиме, у контексту постхришћанског света и социо-културном контексту постмодерне Европе, која се убрзано дехристијанизује и удаљава од свог некадашњег идентитета, журно бришући трагове хришћанског погледа на свет у својим уставима, законима и обичајима, пред питањима међуљудских, брачних и пословних односа, питањима полности, биоетике, и тако даље, како се оне, уз такорећи апсолутно уважавање аутентичности већ деценијама и читају. Оваквог читања дакле не мањка – и до сада су *Речи српском народу кроз ѿамнички ѿрозор* читане управо у поменутом кључу: као оштра критика дехристијанизованог човечанства, као програмски текст који позива на непомирљиво одбацавање вредности савременог света, порицање вредности грађанског и демократског друштва, уздицање српског национализма, чак и на заснивање једне хришћанске верзије антисемитизма, уз истовремено одбацавање науке и сазнања, школског система и тековина људског друштва, одбацавање цивилизације уопште, а у том смислу одбацавање и саме културе – као збира свих зала – читане су дакле као својеврсни проглас хришћанског културног рата. Међутим, уколико бисмо се обратили Николају Велимировићу истражујући његов приступ појму културе, у његовим изворним делима нећемо пронаћи антикултурна гледишта, већ вредновање културе хришћанским мерилима, и следствено томе, могућност постојања једне *хришћанске културе*.

Но, кроз тенденциозна читања дела Николаја Велимировића, и кроз некритичко читање дела која су му постхумно приписана, Велимировић је постао непријатељ културе. Иако је Николај Велимировић као култивисан и културан човек говорио, примера ради, неколико светских језика, одбранио две докторске дисертације, дружио се са црквеним, политичким и научним елитама, оставио неколи-

⁷² Упоредити: Велимировић, Н., Предговор, у: [Вишеславцев, Б. П., и Иљин, И. А.] (1955) *Културни људи о културним проблемима*, [прев. Братић, Ј.] Библиотека „Свечаник”, књ. 18, München: Логос, стр. 7–9 (= СД X, стр. 91–92).

ко десетина хиљада објављених страна својих расуђивања на најразличитије теме, изворно их пишући не искључиво на српском већ и на немачком, енглеском и руском језику, чини се да такав Николај Велимировић остаје у сенци. У јавном дискурсу превагнула је другачија слика епископа Николаја Велимировића, са намером или без ње конструисана крајем прошлог века, у једном периоду националног и религиозног буђења. Тако је Николај као сеоски пастир који са фрулом чува стада у околини Ваљева потиснуо у заборав Николаја који је одликован почасним докторатом на Универзитету Колумбија. Утолико је јасније како је било могуће да Николај Велимировић напослетку постане познат као непријатељ културе.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ, СЛОЖЕНИ ХРОНОЛОШКИ:

- Велимировић, Н. (1912) *Беседе ѿд Гором*, Београд: С. Б. Цвијановић (= СД IV, стр. 3–175).
- Велимировић, Н. (1913) *Наша историја — Видовданске мисли, Гласник Православне Цркве у Краљевини Србији XIV*, бр. 12, стр. 210–212 (= СД IX, стр. 328–332).
- Велимировић, Н. (1914) *Изнад ѿреха и смрти: беседе и мисли*, Београд: С. Б. Цвијановић (= СД IV, стр. 234–462).
- Велимировић, Н. (1915) *Устѿанак робова*, Жива црква: недељни гласник словенског хришћанства, 2, Њујорк: [б. и.], стр. 7–10 (= СД III, стр. 21–45).
- [Велимировић, Н.] (1916) *Ускрс у туђини, Српске новине LXXXIII*, бр. 2 (10. април 1916), Крф: Државна штампарија Краљевине Србије, стр. 1–2 (= СД IX, стр. 156–158).
- Велимировић, Н. (1923) *Мисли о добру и злу*, Београд: Полет (= СД IV, стр. 491–585).
- Велимировић, Н. (1925) *Беседа о светоме краљу Јовану Владимиру. Држана на Крстопоклону недељу у београдској Саборној цркви, Хришћански живоић: месечни часопис за хришћанску културу и црквени живоић IV*, бр. 6, Сремски Карловци: Војислав Јанић, стр. 253–267 (= СД VIII, стр. 667–678).
- Велимировић, Н. (1925) *Омилије на недељна и ѿразнична јеванђеља. Део ѿрви*, Тумачење истине I, Сремски Карловци: Српска Манастирска штампарија (=СД VI, стр. 1–269).
- Велимировић, Н. (1925) *Омилије на недељна и ѿразнична јеванђеља. Део друи*, Тумачење истине II, Сремски Карловци: Српска Манастирска штампарија (=СД VI, стр. 271–539).
- Велимировић, Н. (1928) *Беседа у Панчеву, Време VIII*, бр. 2474 (11. новембар 1928), Београд, стр. 4.
- Велимировић, Н. (1928) *Беседа у Панчеву. О прослави 10-годишњице ослобођења Баната, Гласник: службени лист Српске ѿправославне ѿаѿријаршије IX*, бр. 22, Београд: Свети Архијерејски Синод, стр. 341–344.

- Велимировић, Н. (1928) Беседа у Панчеву. О прослави десетогодишњице ослобођења Баната, *Брајсџиво* IV, бр. 12, Сарајево: Братство Св. Саве, стр. 183–190 (=СД IX, стр. 378–384).
- Велимировић, Н. (1928) *Беседа у Панчеву. О прослави десетогодишњице ослобођења Баниа из Банатиа*, Сарајево: Братство Св. Саве у Сарајеву.
- Велимировић, Н. (1931) *Рај и Библија*, Крагујевац: Штампарија Православне народне хришћанске заједнице (= СД V, стр. 177–251).
- Велимировић, Н. (1932) *Рај и Библија*, 2. издање, Скопље: Графичко-индустријско предузеће Крајничанац.
- Велимировић, Н. (1932) *Рај и Библија*, 3. издање, Скопље: [Графичко-индустријско предузеће Крајничанац].
- Велимировић, Н. (1934) *Мисионарска писма*, [Б. м.: б. и.] (= СД VIII, стр. 15–297).
- Велимировичъ, Н. (1935) *Мисионерскія писма о духовной жизни*, Библиотека православног миросозерцања, Берлинъ: «За Церковь».
- Велимировић, Н. (1935) *Национализам Светиога Саве (предавање одржано на прослави Недеље Православља у Београду 1935. године)*, Књижница Православље, књ. 1, Београд: Удружење српског православног свештенства Архиепископије београдско-карловачке (= СД IX, стр. 305–312).
- Николић, Н. (1939) Беседа Владике Николаја о Косовској књизи и Косовској науци. О задужбинарству нашега народа, његовом свечарству, преданости вољи Божјој, витештву, милосрђу и нежности, *Правда* XXXV, бр. 12454 (11. јул), Београд, стр. 6 (= СД IX, стр. 354–359).
- Велимировић, Н. (1940) Огњишта вере у мраку данашњице. – Саборска беседа. Аутентичан текст, *Мисионар* XX, бр. 9–10, Крагујевац: [Православна народна хришћанска заједница], стр. 7–9 (= СД IX, стр. 554–557).
- Велимировић, Н. (1940) *Рај и Библија*, 4. издање, Крагујевац: А. Јовановић.
- Велимировичъ, Н. (1940) *Война и Библија*, [Б. м.]: Православно-мисионерское объединение «За Церковь».
- Велимировић, Н. Д. (1950) *Земља недођија: једна модерна бајка*, Виндзор, Онтарио: Глас канадских Срба (= СД XII, стр. 9–57).
- Velimirovich, N. D. (1951) *The Life of St. Sava*, Libertyville: Serbian Orthodox Diocese Serbian Orthodox Diocese — The Serbian Orthodox Monastery of St. Sava (= СД XII, стр. 423–661; превод на српски: „Живот Св. Саве” (прев. Бабић, Ж. С.), СД XII, стр. 663–783).
- Велимировић, Н. (1952) *Жејве Госјодње. Од јочейка до краја нашеј времена и до краја*, Књижевни додаток календару „Свечаник”, 2, München: Logos.
- Велимировић, Н. (1953) *Диван: наука о чудесима*, Библиотека „Свечаник”, књ. 6, [Њујорк: б. и.] (= СД XII, стр. 101–204).
- Велимировић, Н. (1953) *Жејве Госјодње. Од јочейка до нашеј времена и до краја*, 2. допуњено издање, Библиотека „Свечаник”, књ. 9, [Њујорк: б. и.] (= СД XII, стр. 205–244).

- Велимировић, Н., Евгеније Васиљевић Спекторски, у: Спекторски, Е. В. (1953) *Хришћанска еџика*, [прев. Борчић, Б.] Библиотека „Свечаник”, књ. 10, München: Dr. Peter Belej, стр. 7–9 (= СД X, стр. 95–96).
- Велимировић, Н., Предговор, у: [Вишеславцев, Б. П., и Иљин, И. А.] (1955) *Културни људи о културним љублемима*, [прев. Братић, Ј.] Библиотека „Свечаник”, књ. 18, München: Логос, стр. 7–9 (= СД X, стр. 91–92).
- Велимировић, Н. (1985) *Говори српском народу кроз ѿамнички љрозор [из лоѿора Дахау]*, Химелстир: Српска православна епархија за Западну Европу (= СД XIII, стр. 181–350).
- Трифуновић, Л. Уместо предговора, у: Велимировић, Н. (1985) *Говори српском народу кроз ѿамнички љрозор [из лоѿора Дахау]*, Химелстир: Српска православна епархија за Западну Европу, стр. 5–7 (= СД XIII, стр. 183–185).
- Велимировић, Н. (1986) *Сабрана дела*, том XIII, Химелстир: Српска православна епархија западноевропска.
- [Велимировић], Н. (2000) *Кроз ѿамнички љрозор*, Линц: Православна црквена општина Линц.
- Велимирович, Н. (2006) *Сквозь тюремное окно. Послания сербскому народу из концлагеря Дахау*, Москва: Свято-Троицкая Сергиева лавра.
- Velimirović, N. (2007) *Prin fereastră temniței*, trad. Gurgu, I., Gurgu, S., București: Predania.
- Велимировић, Н. (2008) *Дрѿмос дѿχως Θεѿ дѿν ἀντέχεται. Ιεραποστολικές ἐπιστολές Α΄*, Ἀθήνα: Ἐν πλῶ.
- Велимировић, Н. (2008) *Де φтάνει μόνο η πίστη. Ιεραποστολικές ἐπιστολές Β΄*, μετ. Πέτσιν, Σ., Σαραγούδα, Ἡ., Σαραγούδα-Πέτσιν, Ν., Ἀθήνα: Ἐν πλῶ.
- [Велимировић], Н. [2011] *Речи србском народу кроз ѿамнички љрозор (из лоѿора Дахау)*, уредили Живковић, С. и Перовић, Ж., Дивљана: Знамење.
- Велимировић, Н. (2012) *Μέσα ἀπό τό Παράθυρο τῆς Φυλακῆς. Μηνύματα στό λαό*, Θεσσαλονίκη: Ὁρθόδοξος Κυψέλη.
- Велимировић, Н. (2016) *Сабрана дела*, I–XIII, Шабац: Манастир Светог Николаја Соко.
- Велимирович, М. (2016) *Кризь тюремне вѿкно. Послання сербському народу з концтабору Дахау*, пер. та підгот. до друку Бадікова, Н. О., богосл. ред. Бліщ, Ф., Львів: Н. О. Бадікова.
- Велимирович, Н. (2018) *Сербскому народу – из окна темницы*, пер. Фонов, С. П., Москва: Новое Небо.
- Vélimirovitch, N. (2019) *Lettres missionnaires*, Collection «Grands spirituels orthodoxes du XXe siècle», tr. Mihailovitch, L., Genève: Éditions des Syrtes.
- Velimirović, N. (2021) *Der Krieg und die Bibel*, übersetzt von Milakovic, D., Wachtendonk: Edition Hagia Sophia.

ЛИТЕРАТУРА:

- Биговић, Р. (1998) *Од Свечовека до Бојочовека: хришћанска философија Владике Николаја Велимировића*, Београд: Рашка школа.
- Јанић, Ђ. Ј. (1994) *Хаџија вечности*, Библиотека Пут, књ. 6, Београд: Храст.
- Комненић, М. (1991) Сва нам је земља Лелић, *Глас Цркве: часопис за хришћанску културу и црквени живот*, 19/VII, бр. 3, Шабац: Свештенско Епархије шабачковаљевске, стр. 48–50.
- Петровић, С. (2020) Пар узредних напомена о проучавању наслеђа Владике Николаја Велимировића: неки истраживачки проблеми, *Теолошки њоједги* LIII, бр. 3, Београд: Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве, стр. 827–832, <https://doi.org/10.46825/tv/2020-3-827-832>.
- Радовић, А. (1991) Богољубац и народољубац, *Глас Цркве: часопис за хришћанску културу и црквени живот*, 19/VII, бр. 3, Шабац: Свештенско Епархије шабачковаљевске, стр. 39–44.
- Byford, J. (2005) *Potiskivanje i poricanje antisemitizma: sećanje na Vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj kulturi*, prev. Orlović, M., i Nikolić, Lj., Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Cvetković, V. (2021) The Freedom from Passions and the Freedom for All: St Nikolai Velimirović on Democracy, *Nicholai Studies* I, No. 1, Belgrade: Christian Cultural Centre "Dr Radovan Bigović," pp. 53–80, <https://doi.org/10.46825/nicholaistudies/ns.2021.1.1.53-80>.
- Djakovac, A., Fr Nikolaj Velimirović in England (1915–1919): A Theological Response to War, Violence and Evil, in: *Bishop Nikolaj Velimirović: Old Controversies in Historical and Theological Context*, eds. Cvetković, V., and Bakić, D. (2022) Belgrade: Institute for Balkan Studies SASA — Los Angeles: St. Sebastian Press, 2022, pp. 61–77.
- Dorđević, M. (1996) Povratak propovednika, *Republika: glasilo građanskog samooslobođanja* VIII, br. 143–144 (1–31. jul 1996.).
- Lis, J. A. (2019) *Antiwestliche Diskurse in der serbischen und griechischen Orthodoxie: zur Konstruktion des "Westens" bei Nikolaj Velimirović, Justin Popović, Christos Yannaras und John S. Romanides*, Berlin: Peter Lang.
- Petrović, S. (2020) Is Nikolai Velimirovich the Author of the Book Words to the Serbian People Through the Dungeon Window?, *Philotheos* 20, No. 2, Belgrade: Gnomon Center for the Humanities, pp. 260–303, <https://doi.org/10.5840/philotheos202020217>.
- Ristić, S. (2009) Protosinđel Jovan Čulibrk: Izraelci nas odlično razumeju, *Jevrejski pregled* XVIII (LV), br. 2, februar 2009 / ševat / adar 5769, Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije, str. 6–8.

Srećko M. Petrović
Faculty of Orthodox Theology at the University of Belgrade

GOLDEN CALF OR WORSHIP OF GOD?

ABOUT NIKOLAJ VELIMIROVIĆ'S UNDERSTANDING OF CULTURE

Abstract: This paper examines whether Nikolaj Velimirović (Nicholai Velimirovich) considered culture incompatible with Christian beliefs and Christian concepts in general. Some claims that Velimirović rejected culture can be found in literature. These allegations were primarily based on the reading of the book posthumously attributed to Velimirović, published 30 years after his death under the title *Govori srpskom narodu kroz tamnički prozor* (*Words to the Serbian People Through the Dungeon Window*), in which the author wrote unusually harshly and vehemently about culture. However, there are other works written by Velimirović, where his authorship is certain and in which the question of culture is approached differently. In this paper, we will focus our attention on Velimirović's original works and we will compare his original views with those that can be found in the above stated book. Interestingly, in his original works we will not find anti-cultural viewpoints but rather evaluation of culture by Christian standards, and consequently, the possibility of existence of a Christian culture. However, through tendentious readings of Velimirović's works and through uncritical reading of the works attributed to him posthumously, he became known as an opponent of culture. For example, although Velimirović, as a cultured man, spoke several world languages, defended two doctoral dissertations at the University of Berne, and published thousands of pages in several languages (not only in Serbian but also in German, English and Russian), it seems that such image of Velimirović has remained in the shadows. In the public discourse, a different image of Bishop Nikolaj Velimirović has prevailed, constructed with or without intention at the end of the last century. That is how Nikolaj, who was a village shepherd that guarded his flock with a flute in the vicinity of Valjevo, has overshadowed Nicholai who was awarded an honorary doctorate at the University of Columbia.

Key words: Nikolaj Velimirović, Christianity, culture, *Words to the Serbian People Through the Dungeon Window*